

ovo kad-tad zaboravam...). Stariji policajac me sažaljivo posmatra, ali ne, neću da čujem, zadovoljan sam svojim novim, još škripavam, žutim, kožnim gušterskim opasačem i vojničkim uprtičama. Sleže ramenima, šljepa me ručardom kao lopatom po plećima i odustaje od daljeg nagovaranja. Čudno, sad mu se i lice smeška.

Najzad su završili. Za otprilike sat i po koliko su policajci obavljali svoje poslove na mestu okršaja otišlo mi je pola paklice odvratnog gnijilanskog „Yu princa“. Ne znam da li je „neosporan kvalitet“ tih cigareta uzrok nepodnošljive gorčine koju osećam u ustima ili je uzrok, možda, moja percepcija minulih događaja i sopstvena ne baš sjajna uloga u njima. Nije pomogao sok od narandže kojim sam nuđen ni kolač sa eurokremom iz sledovanja. Dečija radost, fale samo mleko i grizl! U ovakvim prilikama uobičajeno drhtanje ruku je takođe davno prošlo, iako je užas i dalje tu u meni i ostaće verovatno ceo život (onaj preostali deo, neizvesnog trajanja). Opet mi misli lutaju k'o magarad u magli... Iz nekog razloga prisećam se holivudskih likova koji u filmovima pobiju gomile i ne trepnu, imaju posle „masakra“ čak i poneki „duhoviti“ komentar. Eh da je u životu kao u filmovima, ne bi me sad stezalo u grudima, ne bih se osećao ovako odvratno iako upomo ponavljam u sebi da nisam imao izbora, da sam uzeo život u borbi, da je poginuli imao nameru da ubija nas, mene, moju decu, ko zna da li mu i čija mu krv kaplje s' ruku... Znam iz iskustva da nikakvo pametovanje neće pomoći da zaboravim, da potisnem ili drugačije osećam nego sada. Takva mi je sreća... Struka, specijalnost, poslovi za koje sam obučavan, raspored – ništa ne može sprečiti da završim u rov. Lagano milujem Ružu, izvinjavam joj se što mi nikako ne odgovaraju i što tako teško gutam zajedničke akcije sa njom. Brišem zatvarač i provlačim desetak puta šipku kroz cev. Moram nešto da radim da ne mislim na ove oko mene što me uporno nešto zapitkuju i zagledaju kao da patim od neke akutne neizlečive bolesti. Pustite me na miru, mislim u sebi, šta zevate, nisam vam ja bradata žena, ni Clinton ni Bler ni Džek Trbosek, nisam bolestan a i ne ličim na mečku Božanu... Čutim, trpim torturu i nestrpljivo čekam da već jednom krenemo odavde.

Konačno. Izvlačimo naše prevozno sredstvo iz jaruge i smeštamo se u njega, ista ekipa. Čutimo do Štrpca gde nas policajci na autobuskoj stanici (bez jednog autobusa) vode u stanični restoran koji je nekim čudom otvoren na kafu. Pozdravljamo se. Moj saputnik hoće da razmeni sa njima adrese, telefone. Ne reaguju. Kao da ga nisu čuli. Oni ostaju a mi lagano polazimo prema hotelu, na izlaz prema Prizrenu, kažu da ponekad tu prolazi vojska pa će nas valjda prebaciti do carskog grada.

Znam da niko u Srbiji a i šire, što bi rekao pre par sati od pokojnog teroriste verovatno neopravdano ispsovani političar, ne mari previše za zakone. Oni su često samo mrtvorodenčad na papiru. Osim toga su i po izreci a i stvarno selektivni, a rupa imaju kao švajcarski sir. Zato je jedan od najomiljenijih nacionalnih hobija pronalaženje rupa u zakonima i provlačenje kroz njih. Ali, jedan univerzalni zakon, zakon čija duga ruka svakog stigne i koji se na sve podjednako odnosi ne može biti izbegnut. Naravno – Marfijev! Sedeći kraj puta kao čavke na žici i čekajući, ne Godoa već bilo kakvu mogućnost prevoza, parafraziram već nekoliko puta član koji se na nas odnosi; ako ti se jednom desi nešto loše, desiće se opet. Ništa od prevoza! Retki meštani koji prolaze pored naše sačekuše zastaju, propitaju se za junačko zdravlje, svi odreda se začude što baš danas niko ne nalazi i produže dalje svojim poslom. Dva puta sam išao u policijsku stanicu i moljasko komandira da nam pomogne, pa nije preko sveta, na tabli piše svega 39 kilometara. Osim lično meni upućenog prekora zbog, po njemu, bahatog kvesta i čvrstog stava da sebični razlozi ne mogu opravdati bespotreban utrošak goriva u ratnoj situaciji, kao i jedne oveće komadeške slatke pite sa sirom, nisam postigao ništa drugo.

Treći put bezvoljno dižem tri prsta da otpozdravim policajcima koji odlaze i vraćaju se pored nas u nivama, po četvorka, ispred kolone je uvek BOV, naravno ne prema Prizrenu (Marfijev zakon). Samo dve škripave zaprege sa po par upregnutih krava, jedan jugić koji odmah staje levo kraj kuće sa lepo uređenom baštom ispred nje i jedan traktor koji vuče drva u prikolici čine kompletan saobraćaj koji se odvija na ovom delu naše mile domovine. Kolegi se ideja da, ako nema druge, upadnemo u prazan hotel, tu prespavamo i sutra ponovo probamo sreću uopšte ne dopada. Drobi k'o abrihter da je u hotelu povremeno bila smeštena verifikaciona misija i tatko na jaganjici eskadrona smrti po Južnoj Americi, Klintonov imenjak Voker (video čovek na RTS-u), da su koordinate hotela sigurno već umemorisane u programe barem stotine krstarećih raketa, da po hotelu ima lokatora više nego buba švaba... Ko može znati kada će nekom zilkovcu pasti na um da razbucava hotel, a on ne bi bio rad da se tada u njemu zatekne. Žestokim gestikulacijama potencira svoje argumente. Nema nam volje da se raspravljamo, ionako će biti kako bude i nikako drugačije. Sada i on čuti, zamišljeno gleda kako mazim Ružu, koja na popodnevnom suncu što se pojavilo posle dvodnevnice kiše spokojno dreme u mom naručju. Uzima svoju ostavljenu pušku, smešta je međ kolena i tone u duboku letargiju.

Evo opet policije, prolaze četvrti put pored nas zaboravljenih i opisanih. Čvrsto sam rešen da ne ponavljam kliše, neću da se kezim i pokazujem tri prsta, uostalom, nisam Srbin, ne moram to da radim i punktam. Čim sam ja izašao iz ustaljene šeme i drugi slede moji primer (Marfijev zakon)! Staje jedna lada, dvojica policajca izlaze, pozdravljaju nas i odlaze pešice prema stanici, a sa vozačkog mesta primećujem da mi je upućen onaj čuveni, ranije opisivani očaravajući osmeh. – 'Ajde upadajte – čujem umiljato režanje gmalja koji nas je dovezao u Štrpce, prava muzika za moje uši. Tovarimo se i već 'ujimo prvom kombinacijom krivina sa planine prema metohijskoj dolini. – Vaš komandir je rekao... – počinjem tek da iniciram razgovor, ali me „osmeh“ rezolutno prekida pitanjem koje i nije pitanje – more, kuj ga onodil!

Pravila i kućni red koji važi za putnike znamo. Glumimo kofere i mudro čutimo. Ne komentarišemo ni vijugave kolone u daljini koje povremeno vidimo usput kako se po snegu penju Šarom prema jugu. Sada mlađi policajac, u maniru iskusnog turističkog vodiča ponosno prezentira svoj bogati rečnik, koristeći za kratke kolone u gušćijoj formaciji reč učke, a za one veće koje se kreću u rascepanim gomilama izraz – civili. Blizu smo Prizrena. Prošli smo tunele, videli Dušanovu zadužbinu, manastir Svetih Apostola. Tada, već ulazeći u grad, prvi put od početka rata danju i toliko nisko, možda između 800 i hiljadu metara vidim paru svinja, desetki. Vuku se lagano, kruže (kao) lešinari, na momenat se čini kao da su krstovi okačeni u vazduhu. Jedna desetica se kratko diže, zatim oštro kreću i poniranje, pravi valjak preko levog krila i IC mamcima crta „najku“ na nebu bez oblačka. Dok pilot diže aparat drugi kroz roj mamaca ide u manevr. Vidi se dim, dejstvovao je po nečemu. – Sad će – kažem, skoro sretan da posle fijaska kao pešadinac amater mogu zablistati znanjem stečenim za petnaest godina provedenih u RV i PVO. Davno beše, al' to je k'o voziti bicikl, jednom naučeno nikad se ne zaboravlja. Zaglušujuća rika granata ispaljenih brzinom od preko šezdeset komada u sekundi još odzvanja tu blizu a ja već žurno počinjem predavanje; A10, američki, podzvučni, dva motora iznad krila, zovu ga ubica tenkova, koptip od titanijumskih legura... Nema reakcija! Ne zanima ih. Dobro! Sad ćete videti kako se vozi, ovo sigurno ne znate... Dejstvovao je iz topa GAU-8/A, sistem Vulkan, kalibar 30 mm, penetrator i telo granate su radioaktivni, u pitanju je osiromašeni uranijum, od naoružanja može da nosi još i... Ništa! Pa dobro, umuknuću, dijamanti se pred svinje ne bacaju, mislim se i demonstrativno prekidam priču. Pričao, pevao, čutao – rezultat će izgleda biti isti. – Tu u toj zgradi vam je komanda Deličeve brigade – razabiram informativno režanje od buke koju pored nas prave dve oklopljene sedmice, popularni mačori. Izlazimo i krećemo prema stražaru, vojnom policajcu koji leži na asfaltu sa oružjem na gotovs, iza improvizovanog zaklona postavljamo ispred pokazane zgrade. – Čekaj – opet ono režanje. Prilaze obojica. Rukovanje, ljubljenje po propisu, tri puta. – Čuvajte se – zvuče kao raštímavani hor gerontološkog centra. Okreću se i odlaze.

Već sam se otrekao slike mog sada bivšeg saputnika kako gleda za mnom i za sinom koga je lično komandant poslao sa položaja po mene dok izlazimo iz komande i penjemo se u sedmicu, ja napred do vozača, on nazad pod ceradu sa vojskom i nekolicinom junačina, za koje mi je samo brzinski saopštio da ih je „mobilisala“ vojna policija i na svoj specifičan način motivisala da se odazovu dužnostima vojnih obveznika. Krajinać će tek sutra videti svog sina, ako Bog da. Vozimo se putem koji dobro poznajem, nebrojeno sam puta prolazio ovuda. Prolazimo Ortokol, izašli smo iz varoši, sada i iz Dušanova. Prema Prizrenu, nama u susret, valja se kolona traktora, kombija, automobila i zaprega, ima čak i motokultivatora, sve je puno ljudi, najviše žena i dece. Naš vozač bata Đole, otprilike moje godište, meštanim iz okoline, izruguje im se u prolazu na šiptarskom pa onda to ponavlja na srpskom, valjda da i ja razumem. Gde ti je sada Zmija, što ti Rugova ne plati taksi, čekaš li NATO i slične „duhovitosti“. Primećuje da od mene nema podršku pa bataljuje čorava posla. Rukom pokazuje levo u daljinu, koliko moje sokolovo oko (diploirija svega nešto preko četiri) razaznaje to su neke štale, tu je komanda LARD-a, tu idemo. Daje levi migavac, korektno, bez nestrpljenja i komentara propušta nekoliko traktora i skreće na jedva vidljiv uzan put prema odredištu. Stigli smo.

Franjo Glončak

za samoobrazovanje

Rilitan

n°21/2013

društvena pitanja

PTSP i porodica

Diskusiju na temu „Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) i porodica“ i promociju knjige *Priča o hrabrom vitezu* organizovali smo 16. februara ove godine. PTSP je osetljiva tema ratnih veterana svuda, a posebno u Srbiji, koja svoje učešće u ratovima ne priznaje, zbog čega je ovom pitanju potrebno naročito pažljivo pristupiti. Sa koliko „pažnje“ mu pristupaju naši mediji i državne institucije koje PTSP-om kod „nepostojećih“ veterana treba da se bave, uverili smo se aprila ove godine, kada je sva štampa prenela mišljenje ministarke zdravlja Slavice Đukić Dejanović da „boravak na ratištu nije uzrok ubistava u Velikoj Ivanči“. Ministarka je i lekar specijalista psihijatrije, pa valjda i zbog stručnog, a ne samo ministarskog autoriteta ni jedan medij nije doveo u pitanje njenu tvrdnju da „traume iz rata i posledice tih trauma kroz posttraumatski stresni poremećaj idu nekoliko dana do nekoliko nedelja od momenta trauma“. Svi psiholozi, psihijatri i ratni veterani koji učestvuju

na projektu *Imenovati TO ratom*, ocenili su izjavu Slavice Đukić Dejanović kao skandalozno neistinitu, sramnu i za ministarku i za psihijatra; i složili se da je njena pozicija prema PTSP-u zapravo pozicija institucija koje predstavlja prema veteranima. Ni najveći deo javnosti nije poverovao ministarkinje da su veterani „bezopasni“. Još gore, bezočna laž sa najodgovornijeg mesta u državi samo je produbila zazor i pojačala lošu predstavu koja o veteranima postoji u svim delovima društva u Srbiji – i oni koji ih optužuju što su u rat išli, i oni koji im prebacuju što su rat izgubili, sa ministarkinim prikrivanjem problema PTSP-a dobili su razlog više da ih se klone i dodatni pogon za svoje ideološke uobrazilje.

U ovom broju objavljujemo priloge uvodničara na našoj konferenciji „PTSP i porodica“ održanoj u februaru, i živo sećanje na iskustvo rata koje je za naš bilten napisao Franjo Glončak, borac iz Niša. Projektni tim *Imenovati TO ratom*

Boris Đurović, autor knjige *Priča o hrabrom vitezu*

Priča o hrabrom vitezu je kratka priča sa ilustracijama. Napisana je u jesen 2005. godine za jedan dan. Inspiracija se pojavila i naterala me da u narednih par dana uradim i ilustracije. U to vreme sam radio individualnu i grupnu psihoterapiju sa ratnim veteranima u Centru za ratnu traumu u Novom Sadu. Slušajući njihove potresne priče, bio sam duboko dimut i shvatio sam da sam i sam osoba sa iskustvom rata.

Prvo ratno iskustvo sam imao kao dete 1992. godine kada sam u izbegličkoj koloni napustio rodno mesto u BiH. A drugi put kada sam 1999. godine dočekao NATO bombardovanje kao profesionalno vojno lice u Ratnoj momarici Vojske Jugoslavije. Iako nikada nisam bio u direktnoj borbi, ta iskustva su me verovatno učinila posebno osetljivim na priče koje sam slušao od mojih klijenata.

U razgovoru sa ratnim veteranima sam shvatio da za njih rat, iako je primirje davno potpisano, uglavnom još uvek traje. S tim da posledice njihovog učešća u ratu sada najviše osećaju članovi njihovih porodica. Odatle i podnaslov pripovetke **O JEDNOM RATU KOJI JE TRAJAO JOŠ DUGO NAKON ŠTO SE ZAVRŠIO**. Cilj ove priče je bio da ratnim veteranima na razumljiv način ukaže da upravo najbliži mogu biti ti koji imaju ključeve rešenja za njihove emocionalne patnje.

Ivan Kralj, psiholog, programski koordinator na projektu *Imenovati TO ratom*

U vreme kada su otpočinjale pripreme za vatreno finale političke krize u SFRJ, oni koji su u ime viših nacionalnih interesa kreirali predstojeće krvoproliće, teško da su uopšte razmišljali o sudbinama onih koji će neposredno učestvovati u oružanim sukobima. Da stvar bude gora, još manje su razmišljali o civilnom delu stanovništva. Pripadnici republičkih teritorijalnih odbrana, Jugoslovenske narodne armije, raznih zborova, gardi i preko noći formiranih armija bili su u kombinacijama svojih političara nedoraslih situaciji, samo efikasno sredstvo kojim će se preseći isuviše zamršeno klupko političkih pregovora. O njima, neposrednim akterima, tada se razmišljalo kao o apstraktnoj i neočekivanoj sili koja će se iznenada pojaviti i rešiti stvar. Nekome ko će završiti posao i vratiti se mimo odakle je i došao.

Danas vidimo da je tada malo sta srećno rešeno, barem ne za većinu građana nekadasnje SFRJ.

Što se tiče neposrednih učesnika oružanih sukoba koji danas žive u Srbiji puno toga je ostalo nerešeno. Po povratku iz rata većina njih se suočila sa gubitkom posla usled sankcija i privatizacije fabrika. Ni oni koji su živeli od poljoprivrede nisu bolje prošili, inflacija, propast prehrambene industrije i otkupne cene koje obezvređuju njihov rad naveli su mnoge od njih da prodaju zemlju kako bi obezbedili sredstva za egzistenciju.

Dobar broj ratnih veterana ni dan danas nema rešen status, pa se zvanično i ne smatraju učesnicima rata iako su u zoni neposrednih vatretnih dejstava proveli više meseci ili godina. Samim tim oni ne mogu da ostvare brojna prava iz oblasti penzionog i zdravstvenog osiguranja koja bi trebala da im pripadaju.

Situacija da su ljudi poslati u rat od strane Ministarstva odbrane, a po povratku iz rata (ne)brigu o njima preuzima Ministarstvo za socijalnu politiku je u najkraćem opis trenutne pozicije učesnika ratova koji danas žive u Srbiji. Zato i nije čudno što su u očima javnosti ovi ljudi prepoznati kao socijalna kategorija, teret i onako opterećenoj državi.

S jedne strane suočeni sa odbacivanjem društva i političkih elita koje im, zavisno od svog opredeljenja, pripisuju krivicu za otpočinjavanje, ili pak za neuspeh ratova koje su vodili, a s druge strane primorani da se svakodnevno snalaze kako bi obezbedili golu egzistenciju, učesnici ratova su potpisali svoje iskustvo, nerado govore o njemu, a jos teže se odlučuju da organizovano istupe u političkoj borbi za svoja prava.

O njima se u javnim glasilima s vremena na vreme provuču po neka vest, gde su predstavljani ili kao žrtve neodgovorne države, ili još češće kao počinioci različitih krivičnih i prekršajnih dela uglavnom vezanih za nasilje u porodici.

To je retka prilika kada se u široj javnosti povede priča o nečemu što psihijatri i psiholozi nazivaju Posttraumatski stresni sindrom, a populamo se još naziva i Vijetnamski sindrom.

Potpuno neadekvatan kontekst za priču o ozbiljnom medicinskom i društvenom problemu sa kojim se suočava ne samo pojedinac i njegova najuža porodica, nego i šira društvena zajednica.

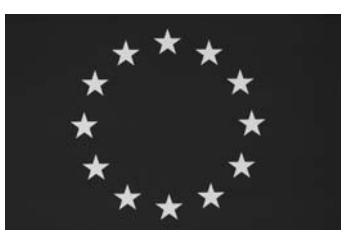
Branislava Vajagić, psihološkinja Centra za ratnu trumu iz Novog Sada, partnerske organizacije na projektu *Imenovati TO ratom*

Posttraumatski stresni poremećaj direktno utiče na mnoge aspekte ličnog i porodičnog života. Simptomi kao što su: uznemirujuća sećanja, zastrašujući snovi, flešbekovi, doživljaji uznemirenosti, izbegavanje svega što podseća na traumatsko iskustvo, osećanje obamrlosti i izolovanosti, bes i razdražljivost, napetost i „kratak fitilj“, veoma utiču na narušavanje kvaliteta života pojedinca.

Osobe koje su preživele traumatski događaj usled depresivnog raspoloženja i poremećaja u spavanju, vrlo često su umorne ili razdražljive. Hronični nedostatak sna smanjuje količinu energije, pa i one koja bi mogla biti usmerena na zajedničke aktivnosti sa članovima porodice. U takvom stanju hroničnog umora, osoba može izgovoriti teške reči, bez razmišljanja da li će pri tome nekoga povrediti. Zbog netolerancije na frustraciju i problema u komunikaciji sa drugima, članovi porodice ili prijatelji veoma često se osećaju zanemarenim ili odbačenim, što dodatno pogoršava fizičko i psihičko zdravlje osobe koja pati od PTSP-a. S obzirom na to, da su osobe koje su traumatizovane sklone da se osećaju otuđenima od ostalih, manje se uključuju i u socijalne aktivnosti koje su im ranije pričinjavale zadovoljstvo. Njihovo odsustvo iz porodičnih dešavanja njihov, i ovako komplikovan život čini još težim.

Jedna od karakteristika osoba koje pate od PTSP-a je i povećano ispoljavanje besa u potencijalno (ne)pretećim situacijama. Na taj način, osobe koje su traumatizovane pokušavaju da nadomeste osećanja straha i ranjivosti. Dobro primer za ovakvu situaciju su reči jednog veterana: „Najbolja odbrana je napad“. Zbog svih tih činjenica, osobe koje

Izdavač:
Učitelj neznalica i njegovi komiteti
Imenovati TO ratom
CZKD
Urednik:
Ivan Zlatić
Dizajn i prelom:
Matija Medenica
Štampa:
Fotokopirница „Student“

Projekat finansiraju Evropska unija kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava i Holandska Ambasada u Beogradu po programu Matra Embassy Programme. Sadržaj ovog štampanog materijala je isključivo odgovornost CZKDa i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.

ucitelineznalica.org

pate od PTSP-a veoma lako izgube posao zbog učestalih sukoba i nemogućnosti prevazilaženja konflikata na jedan konstruktivan način.

Ukoliko vremenski dugo traju, ovakvi problemi u funkcionisanju sa porodicom i prijateljima ozbiljno narušavaju poverenje i bliskost među članovima porodice. Usled nemogućnosti uspostavljanja kvalitetnih odnosa i relacija u porodici, istraživanja pokazuju da se nakon proživljene traume broj raskida i razvoda značajno povećava.

Pružanje prilike osobama koje su proživle traumatsko iskustvo da pričaju o tome nakon što se događaj desio može umanjiti neke od ovih simptoma. Neka istraživanja pokazuju da oni koji su imali priliku da dobiju intervenciju u stanju krize, ili, priliku da odmah ispričaju to što im se dogodilo, dakle, odmah nakon što se traumatski događaj desio – pokazuju mnogo bolje opšte stanje dve godine kasnije od onih koji nisu imali priliku za to.

Olivera Marković, sociološkinja, konsultantkinja na projektu *Imenovati TO ratom*

Stepen podrške i razumevanja od strane najbližeg okruženja u velikoj meri utiče na stav prema problemima sa kojima se suočava povratnik iz rata. Sa traumatizovanim veteranom se najpre suočavaju članovi porodice. U istraživanjima porodičnih odnosa u kojima je jedan član traumatizovan, došlo se do zaključka da je porodica najснаžnija jedinica društva koja traumatizovanim može pružiti sve aspekte potrebne podrške. Međutim da bi takva podrška bila delotvorna ona mora imati karakter otvorene komunikacije praćen osećajem razumevanja. Upravo suprotno, u iskustvu rada sa ratnim veteranima uočen je nedostatak komunikacije u porodici o ratnom iskustvu i problemima sa kojima se suočava veteran. Iako je zabeleženo da u nekim slučajevima problem patnje zbog ratne traume i invaliditeta pokreće kapacitete za porodičnom solidarnošću, češće se mogu konstatovati razorne posledice. Mnoge porodice raspale su se pošto se veteran vratio iz rata, a situacija je bila još teža u porodicama u koje se vratio veteran sa zadobijenim trajnim invaliditetom.

Reakciju drugih primarnih grupa veterani karakterišu kao odbačenost i nerazumevanje. Ovo se u kontaktu sa prijateljima i rođacima manifestuje u devalviranju njihove žrtve. Učešće u ratu se proglašava avanturizmom zbog kojeg sada snose posledice, premda je iskustvo pri odlasku u rat bilo sasvim suprotno (podrška i ohrabivanje od istih osoba). Stoga veterani svoje socijalne kontakte uglavnom usmeravaju prema ljudima istog ratnog iskustva govoreći da jedino kod njih nailaze na razumevanje i podršku.

Na stigmatizaciju njihovog ratnog učešća se nadovezuje stigmatizacija okoline zbog fizičkog ili psihičkog hendikepa, kod onih veterana kod kojih je došlo do oštećenja organizma. I dok fizički invaliditet nije moguće sakriti, psihičke probleme nastale traumatizacijom u ratnom okruženju veterani uglavnom prikrivaju, ponovo iz straha od reakcije socijalnog okruženja koje stigmatizuje osobe kojima je potrebna psihološka pomoć. Ovo je dodatno otežavajući faktor kod aktivnih pripadnika vojske i policije koji zbog obraćanja za pomoć institucijama koje brinu o mentalnom zdravlju, mogu izgubiti službene funkcije, što za sobom povlači snižavanje primanja, a time i narušavanje materijalnog standarda porodice. Pored društvene stigmatizacije osoba koje zatraže psihološku pomoć, postoje i objektivne institucionalne prepreke da se do ovakve pomoći dođe. Ovo se, najpre, ogleda u nedostatku institucija za pomoć i prihvatanje povratnika iz rata i pomoć u adaptaciji na mimodobske uslove, tj. institucija koje bi se specijalizovale za tretman ratne traume. Pored navedenog, ustanovljen je nedostatak institucionalne pomoći porodicama koje imaju problema sa prihvatanjem traumatizovanog veterana. Institucije koje se bave problemom nasilja u porodici nisu prepoznale veteranske porodice kao poseban slučaj i tzv. sekundarnu traumatizaciju sa kojom se ove porodice suočavaju.

Do carskog grada

Vučemo se putem na istok prema izlazu iz sela, dva trećepozivca, natovareni k'o mazge... Kraj je marta a sipi no- vembarska kiša. Čutimo u duetu... Meni nije do priče, sevaju mi žuljevi na obe pete, „sredile“ ih čizme već prvog dana kad sam zadužio opremu i naoružanje u KVO u Nišu. Zbog čizama, bolje da kažem zbog žuljeva koje su mi čizme napravile nisam noćio kod kuće uoči polaska na Kosovo, nisam se ni pozdravio sa svojim, zbog žuljeva sam dva dana na položaju bos odlazio na šihču u mikšiki i upropastio dva para čarapa. Ispisnik, rodom iz Negotinske krajine, takođe čutke tegli svoj borbeni ranac, transportnu vreću, masku, kalašnjikova, rap i nekakvu pijačnu torbicu, valjda nosi nešto od kuće sinu vojniku, negde oko Đakovice. Da li misli na dete ili na ženu koja, kako mi sinoć reče, broji kod kuće zadnje dane i koju zbog poodmaklog kancera možda neće zateći u životu kad se vrati... Ako se vrati... Pre pola sata smo prosto naterali načelnika štaba brigade da nam, posle uzaludnog čekanja nekakvog fantomskog vojnog konvoja koji treba tu da prođe a nikako ne dolazi, ipak napiše dokumenta kojima njega upućuje u Đakovicu a mene u Prizren. Sada idemo da predamo te istorijske papire nekom poručniku, valjda dežurnom, onda se vraćamo na konak, ujutru će nam ih isti poručnik zvanično dati, tek onda može kaput pa na put. Kako znamo i umemo. Bili smo zadovoljni što je dvodnevna neizvesnost završena, čak ni ja, mimo običaja, nisam na glas komentarisao „vojnizam“ i već opšteprihvaćenu nebulozu da ispod šlema mozga nema. Mnogi su mi govorili da sam pametniji kad čutim, zato glumim pametnog.

- Ehej vojsko! Dobro večer, 'ajde svratite na čas, naši smo – poziva nas neka kratka, kabasta prilika sa vrata kuće kraj koje prolazimo i za koju tek sad, posle šestog mimohoda, konstatujem da je prodavnica. Kratak susret očima, skrećemo sa asfalta, pozdravljamo se i ulazimo. Domaćin se žali da niko ne svraća, da nema ko ni da ga opsuje već danima. Familija? Sledi zbrkana priča o mnogobrojnim bolestima njegovih bližnjih i komplikovanim lečenjima istih po Beogradu, Kraljevu ili Kragujevcu i o školovanju dece koja baš ovih ratnih dana slušaju predavanja ili polažu ispite. Šio mu ga Đura, sklonio ih je debeli, ali mene to ne interesuje. Pitam mogu li da telefoniram, dozvoljava... Javlja mi se supruga, čula se sa sinom, za sada je kaže dobro, kasamu u Prizrenu su napustili na vreme, izbegli su prva bombardovanja, sada su negde na terenu, zamislili – bezobrazni balavac neće da kaže zabrinutoj majci gde... – Ako uspe da se ponovo javi kaže mu da sam krenuo kod njega, sve pozdravljam i čuvajte se – završavam ekspresno razgovor, uz začuđeni pogled domaćinov, koji objašnjava (meni zvuči kao da se hvališe) da on i još mnogi od 98-e ne plaćaju telefon i da svako može sa njegovog broja telefonirati kome hoće i pričati kol'ko mu se hoće. Zahvaljujem, ali odjednom nemam volju da zovem bilo koga. Neće ni sapatnik. Na rešo se pristavlja lonče za kafu (dok nisu isključili struju, svako večer isključuju, zamračenje zbog aviona, nego šta...), nudi se rakija. Zašto da ne? Ionako se odmah vraćamo na spavanje, jedna nečest škoditi, pristajem iz prve.

Tako mi i treba! Kao da nikada nisam prolazio tim šorom, koliko li sam puta naleteo na minu te vrste, nikako da se opametim. Evo ga, počinje! Samo uvod u političku i geostratešku svetsku situaciju traje sve dok kilavi rešo nije nekim čudom naterao vodu u lončetu da zašušti. Kratki sipa kafu, značajno se iskašljava, još značajnije uzdiše, par puta klima glavom i uzima zalet, počinje istorijsku razradu situacije na domaćem terenu tu od skoro, od 1389. godine... Odavno već nemam živaca za takva praznoslovlja. Pokušavam da ne slušam, ali ne uspevam da prebacim mozak na Off. – Daj mi tvoju objavu, idem do dežurnog, ti me sačekaj ovde – velim kolegi i šepam prema objektu, lakše je podnošiti žuljeve...

Vraćam se i pred prodavnicom srećem Vitalija. Pitam kako su Sergej i Jurij, dvojica dobrovoljaca, koji su sa njim došli iz Sibira, momci koji su prošli Avganistan, Dagestan, Čečeniju, gde su raspoređeni, kakvi su prvi utisci? Mehanički primenjuje novostečeno znanje srpskog; mmlja „nema problema“. Razumem ga bez dalje priče, nekadašnji vojnik od zanata ne treba onome ko je jeo isti hleb ništa da crta na tablu. S' puta zovem drugara da krenemo, ali nas on i gazda zajedničkim snagama svraćaju na „još po jednu“. Njihov razgovor je baš štagod od Prizrenske lige, ne mogu da razaberem da li su kod prve ili druge. Valjda im trebaju slušaoci, da se tolika mudrost ne prospa uzalud. Odbijamo rakiju (ionako je bila kisela brijuša) i produžavamo našu još u Nišu započetu diskusiju o Jesenjinu, Puškinu, Ahmatovoj... Zapanjilo me je Vitalijevo poznavanje književnosti, istorije, široka kultura, promišljeni stavovi... Pored njega se osećam kao neuko đače. Molim ga da recituje, što on rado čini. Kazuje stihove znalacki, nemam problema sa shvatanjem, ne smeta čak ni moje beznadežno zardalo „znanje“ ruskog. Ne obraćam pažnju na prekomere poglede, protestne stanke i ostale manifestacije nezadovoljstva u diskusiji i ne samo u njoj već dobronam zalaufanog dvojca.

Na njihovom paralelnom forumu neočekivano dolazi do akceleracije. Trgovac, valjda zbog formiranog čvrstog fronta u odbijanju rakije zaključuje da se druženje bliži kraju i preskače period od vremena kada su neumitne objektivne okolnosti dovele do izbijanja Prvog balkanskog rata do aktuelnog časa ovoga marta 1999. godine. Nekako zbrzano,

kuso u odnosu na prethodno demonstriranu blagoglavlju, s' neba pa u rebra opisuje situaciju u okolnim selima, odlazak ljudi neznanu kuda, pominje praksu komšija Šiptara da u velikim količinama skladište brašno, šećer, zejtin i slično u svojim kućama. Mnogo mu je žao što će sve to izgleda propasti, a moglo bi da posluži narodu... Zabrinut je za ostavljenu stoku, koju eto nema ko da gleda, mogla bi i nekakva zaraza da izbije! Žali se da mu televizor ne radi, da je frižider star, pa onda – evo stiglo proleće, za radove u bašti i voćnjaku dobro bi došla freza, valja popraviati štalu i kokošinjac, nema se čime a tamo cement i crep propadaju. Vojska se, naglašava već nekoliko puta, lakše kreće od civila, samo ako neko hoće mogao bi da mu pomogne, a on je domaćin čovek, nikada nikom nije ostao dužan. Muk traje dugo. Pomalo zgađen, kroz stegnuto grlo mucam ono uobičajeno – hvala ti na našem, sutra idemo dalje, zbogom – zadovoljan što nisam na glas zakukao od bola. Vitalij ima zaista snažnu ruku, danima me je posle bolela leva mišica od njegovog upozoravajućeg stiska kojim je sprečio lako moguće zlo. Vraćamo se u selo. Kod crkve se rastajemo. – Hvala, spasibo – kažem ruskom bratu, na šta se on prvi put te večeri od srca nasmejao. Već okrenut leđima odmahnuo je rukom i nestao u mraku. Do kraja maja, na Paštriku, na albanskoj granici neću ga videti.

Prošlo je deset pre podne, vozimo se već u trećem automobilu od jutros. Stara golf jedinica slabo vuče, bučni auspuh ne dozvoljava razgovor sa dvojicom policajaca koje smo stopirali na uroševačkoj petlji. Idu za Štrpce što nam sasvim odgovara, ako se dobro sećam odatle je do Prizrena manje od 40 kilometara. Još od raskrsnice gde smo videli Krsmanove tenkove i krenuli uz obronke Šare moj kolega dobrovoljac stalno nešto zvoća i prigovara. Smeta mu što nema komociju na zadnjem sedištu, ja sam mu kriv što nisam skinuo gornju, zimsku odeću, garantovano nisam pod libelom kad ne skidam ranac sa leđa, šta će mi rap i nož na opasaču, što nisam ostavio zolju u prtljžniku, zašto ne ispuštam Ružu iz ruku... I, šta će mi puška dok putujemo – pa nisam valjda venčan sa njom? Čutim, gledam kroz prozor, nemam volju da se nadvikujem sa auspuhom, skoro želim da mu se kaže samo, da dobije odgovor...

U životu sam poželeo mnogo toga, pogotovo dok sam bio mlađi, pa nikom ništa. Ova želja (ma nije čak ni ozbiljna želja, skrenuo bih pažnju na reč „skoro“ ali je već kasno) mi se ispunila brže od greb-greb lutrije. Policajac za volanom je izgleda prvi shvatio da smo upali nezvani na bal. Oštro koč, naglo skreće ulevo i zaustavlja auto u plitkoj jaruzi pored puta. Jedva da sam čuo vozačevo „naši nagazili bandu“ a njih dvojica i ja smo već u zaklonu koji nam kol'ko-tol'ko pruža jarak (čudo jedno kako sam na mah zaboravio žuljeve), otprilike na razmaku od petnaestak metara. Uzbrdo sa desne strane čuje se karakterističan zvuk kineske municije, a takođe zdesna, otprilike u liniji sa nama naša osamdesetčetvorka izvodi svoju opštepoznatu muzičku temu, čisti evergrin. Peva „Ceca“, peva, rasteže, kod nje nema zastoja... Arju prate kratki rafali automatskih pušaka.

Bez oružja, samo u bluzi, sapatnik skoro pada na mene. – Ne mogu da otvorim gepek, nemam pušku – dahće mi u lice, crven k'o rak, iskolačenih očiju. – Šta sad da radim?! Šta da radim? – više ne viče, skoro šapuće. - Prilepi se za zemlju i ne mrdaj – šištim na njega i grubo ga pritiskam na prošlogodišnju travuljinu i trulo lišće. Vatra jenjava... Skoro sam siguran da ne pucaju po nama. Vidim da se policajac nekome javio motorolom, pretpostavljam da sad ni naši neće da nas okrpe. – Evo ti zolja, osmatraj levo – glumim hladnokrvnost iako sam još bez daha od brzog trka i iznenadnog zorta. Samo da ne napravi neku budalaštinu, kol'ko je spretan sa oružjem ili će me dići u vazduh ili izroštijati... Gledam ga krajičkom oka, zmuva se, vrti zolju, zagleda je, očigledno ne ume da je razvuče... Ne pomažem mu, ovako je sigurnije, što li sam mu je davao? Prolazi minut, pucnjava sa desne strane se opet pojačava, sada čujem i njihovu perestrojku. Čini mi se da zvuci odlaze uzbrdo, prema makedonskoj granici, lagano se udaljavaju, zamuknu, pa opet iznova... Ne vidim nikoga, ali baš i nemam neku veliku želju da obogatim sadržaj svog društvenog života.

Preda mnom su samo krpe snega, gola makija, a malo dalje grupice cmogoričnog drveća. Dobro je matori! Izgleda da si se opet provukao k'o šarav kroz rosu, već opušteniji počinjem da se čekam, pade mi kamen sa srca... Skidam naočare, brišem ih pažljivo i vraćam na nos. Osvrćem se i vidim da policajci leže na boku, nisu više napeti, onaj bliži nam pokazuje rukom da je sve u redu i da ostanemo na mestima.

Gravitacija je čudo, nikad ne omane... Kada mi je pao kamen sa srca bio sam hepi, lakši za tonu i po, mogao sam zalepršati da sam hteo. Blago euforičan okrećem se prema švejkul nameran da mu održim vakelu kad – onaj isti kamen pada mi na nogu. Ugledam crnu uniformu. Već je na nekih pedesetak metara ispod nas pretrčao put i zamakao na gore, još sekund dva i ne vidim ga više od rastinja. Nišanim u tom pravcu, pokušavam ravnomernim disanjem da sprečim već mnogo puta doživljen cunami panike. Nišan na sto, jedinačna vatra. Tako! Nije pomoglo, kao što nikad i nije. Osećam navalu divljeg, životinjskog straha, evo, kao da u rukama držim ledenicu a ne svoju Ružu, obrzi mi se žare kao kod seoske mlade. Nikad sebe nisam video (logično) u takvom stanju, ali su mi pričali oni što su bili pored mene; ličim na semafor, čelo belo kao kreč, rumeni obrašćici... U stomaku imam osećaj kao da sam progutao onaj kamen što mi je pao na nogu, ma kakav kamen – stenčugu. Osećam da me je oblio znoj, odjednom mi je vručina. Ne trepćem... I opet propuštam da pucam! Pokazao se na suprotnoj strani čestara, ne na onoj gde sam ga očekivao. Ne gleda ovamo, očito ne zna da smo tu. Gestikulira u pravcu iz kojeg je došao, ali za moje reflekse to traje prekratko. Nisam stigao, opet sam ga izgubio... Kuku meni, izgleda da nije sam! Okrećem se prema policajcima da im skrenem pažnju, ali oni gledaju u drugom pravcu. Neću da galamim, neću da me učke čuju, zato se ponovo okrećem prema putu. Nekoliko njih sa kalašnjikovima, u maskirnim uniformama, već pretrčavaju, skoro su stigli u zaklon. Ponovo vidim cmog, mora da je neki žešći lik kad nosi nemačku uniformu, maše rukama, požuruje grupu. Sad! Ne obraćam pažnju na trkače, crni je lakša meta, stoji u mestu. Nišanim nisko u stomak, ko zna, možda ima pancir. Savio se unapred i pao na leđa, ne vidim ga celog, samo noge do kolena. Lepim se za zemlju da me ne zakači ono što, siguran sam, mora da usledi. Naravno da sam u pravu. Roj tanadi je odzvičdao iznad nas, dva zma su rikošetirala od asfalta i bezopasno odzujala negde u visinu... Policajci pucaju, čini mi se da ispaljuju po ceo okvir, a onaj stariji se prebacuje do nas. – Rafalno stari, rafalno! Šta mi ti pljučkaš, štepaj nam u na gomili... – prekida rečenicu i sa izrazom gadenja okreće glavu od borca bez oružja. Ne odgovaram, nemam vremena da apsolviram temu, da objašnjavam zašto uvek pucam jedinačno, na kraju krajeva – šta se to njega tiče! – Četvorica su tamo, - pokazujem mu pravac kao da on to već ne zna – jednog sam oborio al' je izgleda još živ, gledaj, pomera noge. Ovi mora da su zaoštalili od one grupe koju je pojurlila policija, ili su pošli odvojeno – govorim kao navijen, ali me on više ne sluša, više u motorolu, izveštava, opisuje lokaciju. Na um mi pada da njemu ustvari i ne treba radio-stanica, toliko urla da bi ga naši sigurno čuli i bez nje, čuli su ga i učke, garantovano. Pusti gluposti, koncentriši se, evo ih ispred tebe – prizivam svoju vojničku obuku, tražim smirenje i koncentraciju u mnogo puta ponovljenoj rutini. Mislim da samo jedan terorista puca kratkim rafalima prema nama, „pokriva“ ostale, sigurno se spremaju u bežaniju. Držimo glave nisko, ja ne nameravam dok pucnjava traje da izvirujem, iako u ovoj fazi igranke nema više treme, zaboravio sam na nju. – Probaće da se izvuku na gore – reži policajac i dovikuje kolegi da se spremi, sad će ih, viče, videti dok pretrčavaju preko čistine prema šumi. I stvamo... Mlađi policajac kleči na kolenu, pušta dugačak rafal, jedan pada ali se odmah i podiže, nastavlja uz pomoć drugog, nekako neprimodno, skakutavo. Nestadoše. – Neka ih, javio sam našima, usporiće ih ranjenik, ako ih stignu udariti na njih zdesna – poslovnim tonom policajac unapred odbija pomisao da se krene u poteru za njima. – Vidi vidi, onaj još mrda, gledaj mu noge, čuješ li ga kako stenje? Nemoj mu prilaziti, možda ima bombu, ima te povede sa sobom – shvatam da ne razmišlja o tome da on sam bilo šta preduzme. Zadovoljan što je odredio ko treba da uzme vruć krompir u ruke čak se i smeje, istina samo glasom i očima, mišići na licu mu se ne pomeraju. O čemu ja ti razmišljam? Koncentracija!

Osećam kako mi kroz potiljak svrdlaju njihove oči. Gledaju me, procenjuju, čekaju da vide šta će biti, šta ću sad uraditi... Ne ustaje mi se iz sigurnog zaklona a znam da ne možemo ovde beskraino ležati. Osokoljeni dobrovoljac sa neprikrivenim pakosnim sarkazmom predlaže da ga roknem zoljom pa da idemo dalje. Svi znaju da pogled ne ubija, ali mora da nekako deluje jer je istog sekunda začepio i sad uvredeno gleda negde u stranu. Postaje neizdržljivo, bar meni. Nekako klikavo, diskutavo, skoro kao u deteta mi zvuči glas, kao da sam daleko bilo kastrat, dok ga pozivam da pokaze ruke, da se preda, previđemo ga pa u bolnicu. Ne odgovara, zato ponavljam zahtev da se preda, ovog puta glas mi je dovoljno muški, sigurniji... – Paja, ko nonen tači škinjes – oglašava se konačno, što policajca tera na još jednu turu onakvog faličnog smeha, a to me već ozbiljno nervira. Ono prvo nisam razumeo, ali čiša none, kako započinje sledeću salvu, shvatam. Psuje pa razvaljuje... Stander malo, mislim se. Zашao si na moj teren. Pa svakom lingvisti je poznato da mađarski kočijaši najmaštovitije psuju na kugli zemaljskoj. Slušao sam nekolicinu u detinjstvu, sad ću da mu pokažem šta ja umem. Uzimam u pluća vazduh za otprilike dva spirometra i počinjem glagolom koji označava koitus, onda nabrajam načine, delove anatomije (moguće i nemoguće) za penetraciju, tu je i lista mužjaka svih vrsta kojih mogu da se setim i na kraju ide podugačko nabranje muške i ženske bliže i dalje rodbine, kumova, sveštenih lica po hijerarhiji, hodža, imama, bogova, svetaca, papa, kardinala i mitropolit... Uh! Ostajem bez daha ali sam zadovoljan sobom. Gledam zabezeknute face i razjapljeni usta sada već trojice, jer nam se mlađi policajac, dok sam davao srku (i strahu) na volju, priključio. Tišina dugo traje. Vrpļom je se, procenjujem i razmišljam kako da mu pridem, ne znam kako da okončam ovaj belaj... – O, škijet, koji to jezik govoriš? – pita, a meni se čini da mu je glas mnogo slabiji nego ranije, ne izgovara pitanje kao rečenicu već reč po reč. – Svoj maternji šipe, jezik divljih Huna, ravnopravan u Srbiji taman k'o i tvoj! – držim političku nastavu čekajući s' neba spas od ovog jada, spas za sebe od ove bruke, spas za njega...

Još se dovikujemo. On meni Srbiju, ja njemu krvavi NATO, on meni Slobodana Miloševića (dovikujem mu da je i njegov koliko i moj) ja njemu Medlin Olbrajt i nestašnog Bila u kompletu sa Monikom i tako redom, tuk na luk. Pokušavam da ga isteram iz takta i izazovem neku njegovu reakciju a da ne bude samo verbalna konstatacijom da mi, nas dvojica, kao legitimni i na terenu konkretno prisutni predstavnici nacionalnih manjina, koristimo u međusobnom čašćavanju srpski da nas ceo svet razume, na taj način se savršeno razumemo i tako nema među nama nikavih nesporazuma. Nema ni odgovora... Policajcima je izgleda konačno dojadilo... Kreću prema mestu gde leži, sa dve strane, pognuti, prilaze oprezno, ne pucaju... Mlađi stiže prvi, zagleda, uspravlja se i mahne mi rukom da pridem. – Gotovo – konstatuje i zabacuje kalašnjikova na rame. Ne želim da idem, neću da vidim. Loše se osećam i sramota me je što sam se ponashao kao zadnji dripac, što sam onako uličarski izvređao umirućeg, što se nisam nekako drugačije pokazao pred ovim ljudima. Odbijam da uzmem opasač poginulog (ma kakav suvenir, ne treba mi, daleko mi lepa kuća, daj Bože da